

STALİN'İN MİLLİYETLER POLİTİKASININ BEDELİ OLARAK AHISKA SÜRGÜNÜ VE AHISKALILAR'IN SÜRGÜNDEKİ YAŞAMLARI

AHISKA EXILE AS THE PRICE OF STALIN'S NATIONALITIES POLICY AND AHISKA TURKS' LIVES IN EXILE

N. ASLI ŞİRİN ÖNER*

ABSTRACT

Exile which aims at leaving people in limbo by forcing them out of their homes and homelands, is a type of forced migration. Some of the Turkish and Muslim communities living in the Union of Soviet Socialist Republics were unwanted by Stalin and sent to exile as part of the Soviet state's policy followed to force people out of their homes. At the same time, it was a strategy implemented as a result of the changing Soviet nationalities policy in the 1930s and return to the Russification process.

The Soviet administration sent some of the Turkish and Muslim peoples to exile in 1944. Ahıska Turks (Meskethian Turks) living on the Georgian-Turkish border, were among the exiled peoples. This article is about the Ahıska Turks' exile. Their narratives are based on in-depth interviews conducted with the ones living in İstanbul, Bursa and Kocaeli provinces as a part of a qualitative research carried out in 2010-14 period about the Turkish forced migration from Bulgaria in 1989 and the Ahıska Turks' migration from the ex-Soviet republics. As seen in the narratives, the Ahıska Turks were forced to live a camp life in the Soviet regions to which they were exiled and were subject to assimilation. But they were not assimilated, instead they strengthened their Turkish identity and struggled against hardships they faced.

Keywords: Ahıska Turks, exile, nationalities policy, Union of Soviet Socialist Republics, Stalin

ÖZ

İnsanları evleri ve vatanlarından uzaklaştırarak onları boşlukta bırakmayı amaç edinen sürgün, zorunlu göç hareketlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) Stalin döneminde gerçekleşen sürgünler de Sovyet devletinin farklı gördüğü Türk ve Müslüman halkları yaşadıkları yerleri terk etmeleri için uyguladıkları politikanın bir parçası ve SSCB'nin milliyetler politikasının 1930'larda yön değiştirmesi ve Ruslaştırmaya dönüş kapsamında uygulanan bir stratejidir.

Sovyet yönetimi, 1944 yılında Türk ve Müslüman halkların bazılarını sürgüne göndermiştir. Bu halklar arasında Gürcistan'ın Türkiye sınırında yaşayan Ahıska Türkleri de bulunmaktadır. Ahıska sürgününü Stalin döneminde değişen milliyetler politikası çerçevesinde inceleyen bu çalışmada, Ahıska Türkleri sürgününde yaşadıklarına yer verilmektedir. Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçlerini konu edinen, 2010-14 yılları arasında gerçekleştirilen nitel araştırma kapsamında Ahıska Türkleri yoğun olarak yaşadıkları İstanbul, Bursa ve Kocaeli'de yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Anlatılardan da görüldüğü gibi, Ahıska Türkleri 1956'ya dek sürgüne gönderildikleri bölgelerde kamp hayatı yaşamak zorunda bırakılmışlar ve asimilasyona maruz kalmışlardır. Ama kamp hayatı boyunca asimile olmak bir yana Türk kimliklerini pekiştirmiş ve zorluklarla mücadele etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, milliyetler politikası, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Stalin, sürgün.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, asli.sirin@marmara.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5392-0949>

Makale Atfı Bilgisi: ŞİRİN ÖNER N. Aslı, (2019). Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü Ve Ahıska Türkleri'nin Sürgündeki Yaşamları, *Avrasya Etüdüleri*, 53-77.

Gönderim Tarihi: 30.12.2018 Kabul Tarihi: 23.09.2019

Giriş

Toplumların yaşamlarında önemli bir yeri olan göç, tarihin her döneminde sıkça karşılaşılan bir olgudur ve dünyanın demografik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarını değişik şekillerde etkilemektedir. Belirli bir mekânda yaşayan bir kişinin veya bir grubun çeşitli sebeplerle uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi olarak tanımlanabilecek göç farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bunların en bilinenleri gönüllü ve zorunlu göç, kitlesel ve bireysel göç, iç ve dış (uluslararası) göçtür. Gönüllü ve zorunlu göç ayrımında ölçüt göçmenin iradesidir. Kişilerin buldukları yerleri kendi istekleriyle terk etmeleri gönüllü göç iken, savaş, doğal afet, dini, siyasi veya etnik baskı gibi nedenlerden ötürü yaşadıkları yerleri iradeleri dışında terk etmeleri zorunlu göçtür.

Zorunlu göç denildiğinde sığınma ve iltica ile sürgün öne çıkmaktadır. Sığınma ve ilticada insanların baskı görmeleri yüzünden ülkelerini terk etmek zorunda kalmaları ve başka bir ülkeden koruma talep etmeleri söz konusudur. Sığınmacıların birincil maksadı, yaşamlarının tehdit altında olmadığı güvenli bir çevrede hayatlarını sürdürmektir. Sürgünde ise esas hedef, kişiyi evinden ve vatanından uzaklaştırmak suretiyle onu boşlukta bırakmaktır.¹

Devletler, kimi zaman, kendilerinden farklı gördüğü unsurları yaşadıkları yerleri terk etmeleri için ülkenin başka bir yerine veya başka bir ülkeye göçe zorlarlar ve bu zorlama izledikleri resmi bir politika veya stratejidir.² Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların II. Dünya Savaşı esnasında maruz kaldıkları sürgün, temel amacı SSCB'yi oluşturan milletleri sağlama ve ulus-inşa sürecine ivme kazandırma olan milliyetler politikasının Stalin döneminde yön değiştirmesi ve *Ruslaştırma politikası* kapsamında uygulanan stratejilerden biridir.

SSCB'nin inşa edildiği 1920'lerde izlenen milliyetler politikasının temel hedefleri arasında Sovyet eğitim sistemini millileştirme, devlet aygıtlarını geliştirme, milli bir kültürün gelişmesine yardımcı olma ve *korenizatsiya* (yerleştirme) programını hayata geçirme yer almaktadır. *Korenizatsiyanın* amacı, gerek sosyalizm fikrini gerek Sovyetler Birliği Komünist Parti hedeflerini desteklediği sürece SSCB'de yaşayan halkların milli dil ve kültürlerini korumalarına ve geliştirmelelerine izin vermektir. Programın bu halkların desteğini kazanabilmesi için onlara yakın olması ve bu halkların milli dillerini kullanması gerekmektedir. Bunun için milli eğitim sistemi teşvik edilmiş ve yerli halklara mensup kişiler Komünist Parti başta olmak üzere yönetim birimlerinde işe alınmışlardır.³

1 A. Sağır, *Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri - Ulupamir Kırgızları Örneği* -, Nobel: Ankara, 2012, s.34.

2 Age, s.34.

3 A. Wierzbicki, "Ethnicity and Power in the Soviet Union", *Post-Soviet Issues*, 4(3), 2017, p.245.

1920’lerde egemen olan *korenizatsiya* programı 1930’lara gelindiğinde yavaş yavaş terk edilmiş, buna bağlı olarak milliyetler politikası yön değiştirmiş ve *Ruslaştırılmaya* ağırlık verilmiştir. *Ruslaştırma* kapsamında Stalin’in bazı stratejilere başvurduğu görülmektedir. Bu stratejilerden biri bazı halkları sınır dışı etmek⁴ (*deportation*) olmuştur.⁵ Diğerleri ise, birbirleriyle ilişkili olmayan iki ya da daha fazla etnik grubu tek bir etnik toprak parçasında birleştirmek ve keyfi olarak çizilen sınırlarla etnik grupları birbirinden ayırmaktır.⁶

Resmi olarak “tahliye” edilen ama aslında sürgüne gönderilen halklardan biri, Gürcistan’ın Türkiye sınırında yaşayan Ahıska Türkleridir. Sovyet yönetimince resmen tanınmayan ve özerkliğe sahip olmayan Ahıska Türkleri üzerindeki baskı 1930’larda iyice artmıştır. 1936’dan itibaren Gürcü yönetimince Azeri denilen Ahıska Türkleri, II. Dünya Savaşı başlarında yeniden Gürcü olarak tanınmış ve savaşın sonlarına doğru, “Gürcü iseler neden Orta Asya ve Sibiryaya sürgün edildiler?” sorusunu akıllara getirecek biçimde Sovyet yönetiminin aldığı gizli bir kararla Kasım 1944’te “tahliye” adı altında sürgüne gönderilmişlerdir.⁷

Ahıska sürgününü SSCB’nin Stalin döneminde değişen milliyetler politikası çerçevesinde incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, sürgün sırasında çocuk olan Ahıskalıların yaşadıkları olaylara yer verilmektedir. Ahıskalıların sürgün ve sürgünde yaşama dair anlatıları, 1989 Bulgaristan göçmenleri ve Ahıska Türklerinin Türkiye’deki deneyimlerini karşılaştırarak göç ve sonrası süreçte neler yaşadıklarını ve bu süreci nasıl gördüklerini anlamayı amaçlayan, 2010-2014 yılları arasında yaptığım “Göç ve Sonrası: Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göçü ve Uyum Süreçlerinin Karşılaştırılması” başlıklı, nitel araştırma kapsamında Nisan-Eylül 2011 döneminde Ahıskalıların yoğun olarak yaşadıkları İstanbul, Bursa ve Kocaeli’nin Gebze ilçesinde otuz kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, sürgün kavramsal açıdan ele alınmaktadır. İkinci bölümde, SSCB’nin milliyetler politikası ve Stalin’le birlikte 1930’larda politikanın terk edilmesi irdelenmektedir. Üçüncü bölümün odağını Ahıska bölgesinin tarihçesi ile SSCB öncesinde ve SSCB döneminde Ahıskalıların varlığı teşkil etmektedir. Son iki bölümde, sürgün sırasında çocuk

4 Burada sınır dışı etmek ifadesi ile kastedilen, bazı halkların SSCB bünyesinde yaşadıkları sosyalist cumhuriyetin sınırları dışına gönderilmeleridir.

5 S.Zhemukov and Ş.Aktürk, “The Movement Toward a Monolingual Nation in Russia: The Language Policy in the Circassian Republics of the Northern Caucasus”, *Journal of Caucasian Studies*, September 2015, Vol. 1, No. 1, p.40.

6 Global Security, “Nationalities Policy Under Stalin”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>

7 D. Mursül, *Türkiye’ye Yerleşme Amacıyla Gelen Ahıska Türklerine Yönelik Göç Yönetimi Stratejisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s.69; M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, Nobel: Bilimsel Eserler, Ankara, 2016, s.91.

olan görüşmecilerin anlatılarına dayanarak 1944 Ahıska sürgünü ve Ahıskalılarının sürgün sonrası yaşamları mercek altına alınmaktadır. Ahıskalı görüşmeciler, anlatılarında evlerini terk etmelerini, bilinmeze yolculukta yaşananları, çoğunun sürgün edildiği Özbekistan'da maruz kaldıkları kamp hayatını ve önceleri onlardan çok korkan yerli halkla kurdukları ilişkileri anlatmaktadırlar.

Sürgüne Kavramsal Bakış

Sürgün, terim olarak ele alındığında çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğünde "ceza olarak belirli bir yerin dışında ya da belirli bir yerde oturtulan kimse; sürülme işi, nefiy; bir kimsenin sürüldüğü yer" olarak tanımlanırken Britannica Ansiklopedisi'nde ise "kişinin yetkililer tarafından cezai bir önlem olarak verilmesi sonucunda ülkesinde uzun süre bulunmaması durumu" olarak tanımlanmaktadır.⁸ H.Z. Ülken'in tanımında ise bir kişi veya topluluğun toplum içinde yalnız bırakılması sürgünün en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ Sürgünde temel amaç, kişi veya topluluğu evinden ve vatanından ayırmak suretiyle onu boşlukta bırakmaktır.

Sürgüne ilişkin önemli bir husus, siyasi erki elinde bulunduran iradenin -devletin- izlediği siyasetle ilgilidir. Sağır'ın ifade ettiği gibi, siyasi erk sahibi olan irade, kendi haricindeki etnik köken, din ya da mezhep mensubu kişilere mevcut coğrafyada yaşama hakkı tanınamakta ve onların varlıklarını ortadan kaldırmak için belirli bir siyaset izlemektedir.¹⁰ Sürgün, izlenen bu siyasetin sonucu yaşanan zorunlu göç hareketidir. Devletler, kendilerinden farklı gördükleri unsurları yaşadıkları yerlerden atma maksadıyla ya ülkenin başka yerine ya da başka bir ülkeye göçe zorlamaktadırlar. İnsanlar, devletin tehdit edici rolü yüzünden özgürlüklerini, can ve mal güvenliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları için istemedikleri halde göç etmeye mecbur olurlar.

Akademik yazın incelendiğinde, sürgünün tarihçiler tarafından üç başlık altında incelendiği görülmektedir. Bunların ilki, Filistinliler örneğinin gösterdiği gibi, sürgündekilerin bir vatanlarının olmaması durumudur. İkincisi, geçici bir zorluk veya baskıya bağlı olarak göç etme zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır. Üçüncüsü, anavatanın iktisadi açıdan yetersiz olması veya hayat şartlarının tatmin edici olmamasıdır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki sürgünlerde ilk iki durumun yanı sıra, Sağır'ın da belirttiği gibi, devletin çeşitli amaçlarla

8 Britannica Academic Edition, "Exile and banishment (law)", <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198072/exile-and-banishment/>, Erişim: 24/05/2018.

9 H. Z. Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1969; akt. A. Sağır, *Zorunlu Göçler...*, s.34.

10 A. Sağır, *Zorunlu Göçler, Sürgünler...* s.3.

topraklarında yaşayan toplulukların üzerinde kurduğu baskının neticesi olarak sürgünün gerçekleşmesi söz konusudur.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce (BMMYK) yayınlanan *Dünya Mültecilerinin Durumu* başlıklı yayında belirtildiği gibi, tarihsel açıdan bakıldığında sürgün sömüren ve otoriter devletler tarafından başvuru alan bir yön-temdir.¹¹ Söz konusu devletler, vatandaşlarının yerlerini zorla değiştirme ve hatta sadakatsiz olduklarını düşündükleri ve kendi güvenliklerine tehdit olarak algıladıkları takdirde onları sınır dışı etme hakkına sahip olduklarını düşünürler. Bu çerçevede, sürgünde siyasi erke sahip olan iradenin yargı ya da güvenlik güçlerini kullanmak suretiyle yasaya uyarak insan veya grupları başka bir yerde ikamete zorlaması söz konusudur. SSCB dönemindeki sürgünler buna örnektir. Ayrıca sürgünde kişi iradesini kullanamaz ve devlet iradesine göre hareket etmek zorundadır. Sürgüne ilişkin son husus ise, sürgün siyasetinin hedefindeki grupların çoğunlukla aynı kültür ve dile mensup gruplar olmalarıdır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Sovyet yönetimince ülkenin güvenliğine tehdit olarak algılanan Kafkas halklarından Ahıska Türklerinin II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Ahıska topraklarından Orta Asya ve Sibiry'a sürgün edilmeleri mercek altına alınmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Milliyetler Politikası ve Stalin Döneminde Ruslaştırma'ya Dönüş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin milliyetler politikası oluşturulurken, kendi kaderini tayin etmenin özerklik ve milli bir devlet yaratma amacı olduğunu ileri süren Lenin'in görüşleri önemli bir rol oynamıştır.¹² Lenin'in ifadesiyle, "... İnsanlığın sınıf ayrımından baskılanan sınıfın geçici diktatörlüğü sayesinde kurtulması gibi, milletlerin kaçınılmaz kaynaşmasına tüm baskılanan milletleri özgürleştirmeye, diğer bir deyişle onların ayrılma hakkıyla, ulaşılabilir".¹³

Lenin'in bu görüşüne karşın SSCB'de ulus-inşa sürecinin pek güçlü olmadığını eklemekte yarar var, zira bir yandan Kasım 1917'de yayınlanan *Rusya Halklarının Hakları Bildirisi* milletlerin kendi kaderini tayin ve özerklik¹⁴ haklarını kabul ederken, diğer yandan tüm halkların tek bir Sovyet milleti halinde bütünleşmeleri

11 BMMYK, *Dünya Mültecilerinin Durumu*, BMMYK Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1997, s.2-3.

12 A. Wierzbicki, "Ethnicity and Power ...", p. 242.

13 A.g.m. s.242.

14 Özerklik, kelime olarak, yönetim açısından dış baskılardan ve denetimlerden bağımsız olma durumudur. Eğer bir yerel topluluk, yerel nitelikteki işlerini kendi iradesiyle, kendi kendine ve kendi organları ile gerçekleştiriyorsa ve tüm bunları yapabilmesine olanak sağlayan kaynaklara sahipse o topluluk özerk olarak değerlendirilebilir. Bk. H. Kutluay, "Özerkliğin Anlamı ve Kapsamı", 16 Kasım 2016, <https://www.makaleler.com/ozerklik-nedir>, Erişim: 31/05/2019.

beklenmekteydi. Bu bağlamda bütünleşmenin iki temel unsuru devlet-inşa süreci ve milliyetler politikasıydı. Devlet-inşa sürecini, federalizmi¹⁵ özerk milli cumhuriyetlerden oluşan bir birlik şeklinde değerlendiren Lenin temsil etmekteydi. Onun görüşüne göre, Ukrayna, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman grupların ayrılıkçı eğilimlere olan desteğini azaltmak maksadıyla bu gruplara milli kültürlerini koruma olanağı verilmeliydi. SSCB içinde bulunan etnik grupların milliyetçi duyguları Rus İmparatorluğu döneminde bastırıldığından ötürü milli kültürlerini koruma isteği ve milliyetçi eğilimleri güçlenmişti ve gelecekte bunun sorun oluşturmaması için gereken önlemler alınmalıydı. O dönemde Bolşevik Parti'nin Merkez Komitesi üyelerinden biri olan Stalin, bunun farkındaydı ve bütünleştirici çimento niteliğindeki milliyetin eksik olduğu imparatorluklardaki istikrarsızlığa vurgu yaparak¹⁶ milli azınlıklara¹⁷ ilişkin düşüncelerini 1913'te şöyle dile getirmişti:

“Bir milli azınlığı ne rahatsız eder? Azınlık grubu, milli birliğin olmamasından ötürü değil, anadilini kullanma hakkından yararlanmadığından ötürü hoşnutsuz olur. Anadilini kullanmasına izin verin ve hoşnutsuzluk kendiliğinden geçecektir.

Azınlık grubu, yapay bir birliğin olmamasından ötürü değil, anadilinde eğitim yapacağı okulların olmamasından ötürü hoşnutsuz olur. Ona kendi okullarını verin ve memnuniyetsizlik her türlü dayanağını yitirecektir”¹⁸

Etnik azınlıklar arasındaki hoşnutsuzlukları azaltma ve milliyetçi duyguları hafifletmenin arkasındaki bu varsayım, SSCB'nin milliyetler politikasının yönünü çizer niteliktedir.¹⁹ SSCB'nin kuruluşundan sonraki on yılda bu düşünce hâkimiyetini sürdürmüştür.

15 Federalizm, birbirinden ayrı devlet ya da devletsiz oluşumları herbirinin kendi temel siyasal bütünlüğünü korumalarına izin verecek şekilde kapsayıcı bir siyasi sistem içinde birleştiren siyasi örgütlenme biçimidir. Bkz. Encyclopaedia Britannica, “Federalism”, May 2, 2019, <https://www.britannica.com/topic/federalism>, Erişim: 31/05/2019.

16 R. Conquest (der.) *Soviet Nationalities Policy in Practice*, The Bodley Head, Great Britain, 1967, p. 61.

17 Milli azınlık, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin 1993 tarihli Ek Protokol Önerisi'nde yer alan tanım uyarınca, “Bir devletin ülkesinde ikamet eden ve o devletin vatandaşı olan; o devletle eskiden beri süregelen sıkı ve sürekli bağlarını koruyan; ayırt edici etnik, kültürel, dinsel ya da dinsel özellikler gösteren; o devletin ya da devletin bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen; kültürleri, gelenekleri, dinleri ya da dilleri dâhil olmak üzere ortak kimliklerini oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla yönelen kişiler grubudur”. Bkz. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Additional Protocol on the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights, Recommendation 1201 (1993), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235>, Erişim: 31/05/2019.

18 Stalin, “Marksizm i natsional'nyi vopros”, *Sochineniia*, Vol. 2, p. 363; akt. R.Terrell, “Soviet Nationality Policy and National Identity in the Transcaucasian Republics: Drawing Together or Tearing Apart?”, REE MA Paper, 1993, p.10.

19 Age, s.10.

SSCB'nin milliyetler politikasının temel amacı, Birliği oluşturan milletleri güçlendirme ve ulus-inşa sürecini hızlandırmaktı. Bu politikanın oluşumunda dört etken rol oynamıştır: a) milliyetçiliğin sınıf ayrımlarına rağmen birleştirme amacıyla kitleleri seferber etmek için ideoloji olarak kullanılması,²⁰ b) milli kimliğin uluslararasılığa²¹ giden yolda kaçınılmaz bir safha olması, c) Bolşeviklerin, Rus olmayan halkların milliyetçiliği ve ayrılıkçılığının Çarlık döneminin Rus şovenizmine karşı bir tepki olduğuna ikna olmaları, d) Rus olmayan milletlerin gelişmelerinin teşvik edilmesinin SSCB'nin olumlu imajının çizilmesine etki edeceğinin düşünülmesidir.²² Bu bağlamda SSCB'nin milliyetler politikasının hedefleri, Sovyet eğitim sistemini millileştirmek, devlet aygıtlarını geliştirmek, milli bir kültürün gelişmesine yardım etmek ve son olarak da “yerleştirme” (*ko-renizatsiya*) diye bilinen programı hayata geçirmektir.

Korenizatsiya, sosyalist düşünce ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin hedeflerini desteklediği sürece Birlik bünyesinde yaşayan halkların milli dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirmeye izin verilmesini ve böylece SSCB'nin birliği adına etnik azınlıklarla daha uyumlu ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktaydı. *Korenizatsiya* programından “şekilde milli, içerikte sosyalist” ifadesinin ortaya çıktığı görülmektedir.²³ “Yerleştirme” programı halka ne kadar yakın olursa ve bu halklar milli dillerini kullanırsa onların desteğini o kadar fazla kazanabilirdi. Bu amaca ulaşmak için de milli eğitim sistemi teşvik edilmiş ve idari birimlerde Rus olmayanların dillerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını bilen yerliler çalıştırılmışlardır.²⁴ Stalin, yerel halkların idari birimlerde istihdam edilmelerini 1920'de şöyle dile getirmektedir:

“Sovyet gücü, Rusya'nın sınır bölgelerindeki kitleler için kıymetli olmalıdır. Ama bu, öncelikle onlara anlaşılır olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla, sınır bölgelerindeki tüm Sovyet organlarında ... mümkün olduğunca yerli nüfusun yaşam tarzı, alışkanlıkları, gelenekleri ve diline aşina olan yerliler görev yapmalıdır; yerli kitlelerden en iyiler bu [devlet] kurumlarına çekilmelidir; ...”²⁵

20 Gerek Lenin gerekse Stalin, Sovyet otoritesinin milli bir şekil aldığı takdirde milliyetçi hareketleri etkisiz hale getirmenin mümkün olacağını düşünüyordu.

21 Uluslararasılık, “bizim ulus veya devlet gibi bir topluluktan daha geniş bir topluluğun parçası olduğumuzu ve olmamız gerektiğini ileri süren düşünce” olarak tanımlanabilir. Bkz. F.Halliday, “Three Concepts of Internationalism”, *International Affairs*, 64 (2), Fall 1988, p. 187.

22 T. Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press, New York-London, 2001; akt. A. Wierzbicki, “Ethnicity and Power...”, p.245.

23 R. Terrell, “Soviet Nationality Policy ...”, p.12.

24 Zjazd Komunistycznej Partii, 1923; akt. A. Wierzbicki, “Ethnicity and Power...”, p.245.

25 Stalin, 1952-1955, Vol. 4; akt. R. Conquest, *Soviet Nationalities*, pp.50-51.

Dil, *korenizatsiya* programında önemli bir yere sahiptir. Bu programa göre, azınlıklar kendi dillerini kullanabileceklerdi. Bu dillerin kullanıldığı, geniş kapsamlı kültürel programlar ve dil programları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, 1921'deki Rus Komünist Partisi'nin 10. Kongresi'nde yerel dillerde genel eğitimin yanı sıra profesyonel ve teknik eğitim verilmesine yönelik derslerin oluşturulması ve okulların açılması kararının alınması önemlidir. Özellikle Kırgız, Başkurt, Tacik, Azeri, Türkmen, Özbek, Tatar ve Dağıstanlılar için hazırlanan dersler sayesinde yerel kadrolarda yer alan vasıflı işçiler ve Sovyet ve Komünist Partisi yetkilileri yönetimin her alanında yer alabileceklerdi.²⁶ *Yerlileştirme* programının yanı sıra Büyük Rus şovenizmi frenlenmeye çalışılmıştır. Büyük Rus şovenizmi, Rusların diğer milliyetlerin mensuplarına uyguladığı ırk ayrımcılığıdır. Stalin 1923'te yapılan 12. Komünist Parti Kongresi'ne sunduğu parti ve devlet işleri üzerinde ulusal etkenlerin oynadığı role ilişkin raporunda büyük Rus şovenizmini²⁷ "cumhuriyetlerin birlik olarak birleşmelerini engelleyen temel güç" olarak nitelemiştir.²⁸

1930'lara geldiğinde ise durumun değiştiği görülmektedir. 1930'daki 16. Komünist Parti Kongresi'nde²⁹ Stalin evrenselleşmiş bir toplumu inşa etmenin amaçlandığını ifade etse de ve 1936 Anayasası'nda SSCB'yi oluşturan devletlerin tek devlete hizmet etmek için kendi içlerinde uyumlu birlik oluşturduğu fikri ortaya konulmuş olsa da *korenizatsiya* programının terk edildiği ve milliyetler politikasının yön değiştirdiği görülmektedir. Ayrılmaktan korkan Sovyet yetkililere göre, *korenizatsiya* programı kontrolden çıkmış ve birleşmeye tehdit oluşturmaya başlamıştı.³⁰ Bundan sonra Sovyet yönetimi, *Ruslaştırma politikasına* ağırlık vermiştir. Büyük Rus şovenizminin frenlenmeye çalışıldığı önceki dönemin aksine, Rus milleti ve Rusçuluk, Sovyet devletinin çok-uluslu yapısını birleştirebilecek ve değişimi getirebilecek güçler olarak görülmeye başlanmıştır.³¹

Ruslaştırma kapsamında Stalin'in diğer milliyetleri Rus milletine yakınlaştırma çabaları ön plana çıkmaktadır. Rus kültürünün ve Rusçanın farklı milletleri birbirlerine bağlaması ve Rus olan Sovyet insanı (*homo Sovieticus*) yaratması

26 The Soviet Communist Party in Resolutions and Decisions, 1954; akt. Age, p.51.

27 Şovenizm, aşırı ve hiçbir mantığı olmayan vatanseverlik olarak tanımlanabilir. Askeri ödüller ve az miktarda emekli maaşıyla yetinen ve kendisini Napolyon'a adayan Fransız asker N. Chauvin'in isminden türeyen şovenizm daha sonraları ultramilliyetçilik çeşidi anlamına gelmiş ve kişinin ait olduğu grup veya yere karşı anlamsız bir bağlılığı anlatmak için kullanılır olmuştur. Bkz. Encyclopaedia Britannica, "Chauvinism", <https://www.britannica.com/topic/chauvinism>, Erişim: 31/05/2019.

28 Ayrıntı için bkz. Stalin, 1952-1955, Vol. 4; akt. R. Conquest, *Soviet Nationalities*, p.53.

29 Komünist Parti'nin 16. Kongresi ile beraber o zamana dek süren göreceli kültürel hoşgörü dönemi sona ermiştir. 1932-1934 arasında yerel milli kültürlerin gelişmesi üzerinde Parti kontrolünün artması söz konusudur. Age, s.64.

30 A. Wierzbicki, "Ethnicity and Power...", p.247.

31 A.g.m. s.247.

amaçlanmıştır. Bunun için yerel milliyetçilikler yok edilmeye çalışılmıştır. Conquest'in belirttiği gibi, özellikle 1933'ten sonra, milliyetçi örgütlenmeler ve ayrılıkçı eğilimlere sahip olduğundan şüphelenilen yerel parti ve hükümet yetkilileri tasfiye edilmişlerdir.³² Görevden alınan yerel yetkililerin yerine Ruslar veya iyice Ruslaşmış kişiler getirilmiştir. Ayrıca Rusça tüm okullarda zorunlu dil olmuştur.³³ Milliyetçilik, "uluslararası eğitim" aracılığıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için "halklar arası dostluk" dersleri verilmiş, çok sayıda genç eğitim görmek üzere SSCB'nin başka bölgelerine gönderilmiştir.³⁴

Stalin döneminde Rus şovenizmi yeniden canlandırılırken federal devlet yapısı korunmuş ama milliyetlere verilmiş olan destek ve bölgesel özerklik büyük ölçüde azaltılmıştır. Rus şovenizmini canlandırmak için Stalin'in başvurduğu stratejilerden biri, birbirleriyle ilişkili olmayan iki veya daha fazla etnik grubu tek bir etnik toprak parçasında birleştirmektir. Örneğin, dilleri birbirinden farklı olan Türki (Karaçay) ve Kafkas (Çerkes) halklar Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde birleştirilmişlerdir.³⁵ Diğer bir strateji, keyfi olarak çizilen sınırlarla etnik grupları birbirinden ayırmaktır. 1923'te meydana getirilmiş Moğol-Buryat Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni 1937'de ayırıp üç farklı etnik entite oluşturmuştur: Buryatya, Çita oblasti içinde Aga Buryatya Özerk Bölgesi ve İrkutsk oblasti içinde Ust Orda Buryat Özerk Bölgesi.

Son strateji ise, bazı milliyetleri sürgüne göndermektir.³⁶ II. Dünya Savaşı sırasında yedi etnik grup Sibiry ve Orta Asya'nın çeşitli yerlerine sürülmüşlerdir. Bu gruplar 1941'de sürülen Volga Almanları ve Ekim 1943-Kasım 1944 arasında sürülen Kırım Tatarları, Çeçenler, İnguşlar, Kalmuklar, Karaçaylar, Balkarlar ve içlerinde Ahıska Türklerinin de bulunduğu Kafkas milliyetleridir.³⁷ Bunlardan sadece Volga Almanları, Kırım Tatarları, Çeçenler ve İnguşların sürgünleri resmi olarak açıklanmış, geri kalanları 1957'e kadar gizlenmiştir.³⁸ Sürgün edilenlerin sayısı kesin olmamakla beraber savaş öncesinde yapılan nüfus sayımından hareketle bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.³⁹

32 R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.94.

33 "Nationalities Policy Under Stalin" <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>, Erişim: 11/11/2018.

34 R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.99.

35 "Nationalities Policy Under Stalin" <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>, Erişim: 11/11/2018.

36 Yabancı kaynaklarda sürgün yerine sınır dışı etme ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.102; I. Appleby, 'Uninvited guest in the communal apartment: nation-formation processes among unrecognized Soviet nationalities', *Nationalities Papers*, 38 (6), 2010, pp.847-864.

37 R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.102.

38 Volga Almanları, Kırım Tatarları, Çeçenler ve İnguşların sürgünlerinin nedenleriyle ilgili olarak bkz. Age, s.102-103.

39 Age, s.104.

Ahıska Bölgesi ve Ahıskalılar

Coğrafi konum itibariyle Gürcistan sınırları içinde yer alan, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının birleştiği yerin kuzeyinde, Türkiye'nin 15 km. kuzeydoğusunda, Ardahan ile sınır oluşturan dağlık bir bölge niteliğindeki Ahıska, Samtskhe-Javakheti adı verilen idari yönetim birimi içerisindeydi. Ahıska Türkleri, 1944 Sürgününe kadar Akhalkalaki, Adıgön (Adigen), Bogdonovka, Aspindza, Akhalsikhe'de yaşamışlardır. Yoğun oldukları yerler Ahıska, Adigen (Adıgön) ve Aspindza'dır.⁴⁰

Etnik açıdan incelendiğinde, Ahıska Türklerinin kökenine dair tarihçiler ve akademisyenlerin farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Gürcü tarihçi ve araştırmacılar, Ahıska Türklerinin kökenini bölgede iki bin yıl önce yaşamış Meshler,⁴¹ Kürtler ve Karapapaklara dayandırırken, Rus tarihçiler bu grubun M.Ö. 2. yüzyılda Kafkasya'daki Bulgarlarla Ortodoks Kıpçaklar ve Karapapaklar olmak üzere diğer Türk soylu kabilelerin karışımıyla oluşan Türkleşmiş Gürcüler olduklarını savunmaktadırlar. Görüldüğü gibi, Gürcü ve Rus tarihçiler konuyla ilgili benzer görüşlere sahiptirler. Bölgedeki Türk varlığını milattan önceye dayandıran Türk tarihçi ve araştırmacılara göre, bölge ilk başta İskit (Saka) egemenliği altında olmuş, sonra Göktürkler, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar bölgenin demografik yapısının değişmesinde rol oynamışlardır.⁴² Kimi etnologlara göre de, Ahıska Türkleri Gürcü soyundan gelmemektedir, zira Mesketler Tatar Türklerinin bir boyu olarak bölgede varlık göstermişlerdir.⁴³

a) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Öncesinde Ahıska ve Ahıska Türkleri

Ahıska bölgesinin Türklük tarihinin epey eski olduğu söylenebilir. Türk boyları Kafkasya'da M.Ö. 5. ve 4. yüzyıldan beri varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türk boylarından biri ve Kıpçak Türklerinin ataları olan İskitler Kafkasya üzerinden Avrupa'ya geçmişler fakat daha sonra Kafkasya'ya geri dönmüşler, böylece bölge zamanla Türkleşmiştir.⁴⁴

40 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, Nobel: Bilimsel Eserler, Ankara, 2016, s.57.

41 Mesheti sözcüğünün anlamı Meskhlerin toprağıdır; Meskhin (Mesh) ise, hakkında kesin bilgiye ulaşılamamakla beraber Gürcistan'ın güneyinde yaşamış ama Gürcü olmayan Hıristiyan bir kavim olduğu yönünde görüşler mevcuttur. T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.77.

42 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...* s.63.

43 B.Z.Avşar, Z. S. Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 73, Ankara, 1994, s.7-8.

44 M. Kalkan, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, 1998, s.160-170; akt. D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...*s.65.

Kıpçaklar, M.Ö 7. yüzyıl - M.S. 6. yüzyıllar arasında Ahıska'nın da bulunduğu bölgeye yerleşmişler⁴⁵ ve bölgeyi Saka Türkleri oymaklarının birinden alarak uzun süre idare etmişlerdir. 700'lerde Hazarlar ülkesi olarak bilinen Ahıska, onbirinci yüzyıl ortalarında Alparslan tarafından Bizans'tan alınarak Selçuklu İmparatorluğu'na katılmıştır. Kıpçaklar, 1243'te Moğollarla beraber Köseadağ Savaşı'na katılmış; savaşı kazanan Moğolların 1267'de kendilerini destekleyen Kıpçaklara Ahıska bölgesinin idaresini vermeleri sonucunda Ahıska Atabek Beyliği kurulmuştur.

Anadolu'nun en uzun ömre sahip Türk beyliği olan Ahıska Atabeyliği, 1268'den Osmanlı hâkimiyetinin başladığı 1578'e kadar bölgeye egemen olarak İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri'ne bağlı olmuştur. 1550'li yıllarda Ahıska, Ahılkelek ve Adıgön'ü sınırları içinde tutan Atabek Beyi II. Keyhüsrev, İran Safevi Devleti'ne bağlıydı. Zaman içerisinde bölge, Osmanlı ile Safeviler arasında güç mücadelesi alanına dönüşmüştür.⁴⁶

1555'te imzalanan Amasya Barış Antlaşması ile Atabek başşehri Adıgön (Altınkale) Osmanlılarca talep edilmiş fakat şehir teslim edilmeyince Kanuni Sultan Süleyman, Şah'a karşı harekete geçmesi neticesinde Ahıska 1578'de Osmanlı egemenliğine geçmiştir. III. Murat zamanında yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferiyle sonuçlanan Çıldır Meydan Savaşı sonrasında da merkezi Ahıska şehri olan Çıldır Eyaleti kurulmuştur.⁴⁷

Ahıska'nın Rus ordusuyla karşılaşması ilk defa 1810 yılında olmuş fakat Ruslar Ahıska'yı ele geçirememişlerdir. Bölge, 1828'de Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların eline geçmiş, savaşın sonunda imzalanan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile de savaş tazminatı olarak bırakılmıştır.⁴⁸ Bu durum, Ahıska bölgesinden kitlesel göç hareketlerini beraberinde getirmiş; göç eden Ahıskalılar daha çok Çıldır ve Kars'a yerleşmişlerdir.

1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra iki taraf, önce 1853-56 Kırım Savaşı, ardından kısaca 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda karşı karşıya gelmiştir. 93 Harbi'nin sonunda Osmanlı İmparatorluğu yenilince Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması ile birlikte Kars, Ardahan ve Batum'u savaş tazminatı olarak Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Ahıska bölgesini Osmanlı İmparatorluğu'ndan iyice uzaklaştırmıştır. Bu tarihten I. Dünya

45 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001, s.9-10; M. Üren, *Kimlik, Çıkar ...*, s.78.

46 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...* s.66.; M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.78.

47 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.24.

48 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.24.

Savaşı'nın bitimine dek Anadolu'ya kitlesel göç devam etmiş; gelenlerin bir kısmı Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa'ya yerleştirilmiştir.⁴⁹

Rus işgal yılları zor geçmiş; 3 Mart 1918'de imzalanan ve 1917 Devrimi ile Çarlığın yerini alan Bolşevik Rusya için I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Brest-Litovsk Antlaşması ise Ahiskalılar açısından son derece sevindirici bir gelişme olmuştur, zira antlaşma sonucunda Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş ve Türk kuvvetlerinin bölgeye gelmesiyle beraber Ahıska'da milli mücadele dönemi başlamıştır.⁵⁰ Ahıska Türkleri adına mücadeleyi yöneten kişi Ömer Faik Numanzade'dir.⁵¹

Şubat 1921'e gelindiğinde Tiflis Bolşeviklerin eline geçmiş, bu gelişmeden sonra Gürcü hükümeti 6 Mart'ta Türkiye'den Batum, Ahılkelek ve Ahıska'nın "geçici işgali"ni talep etmiştir. Türk ordusu bu isteği yerine getirmiş ancak Türkiye'nin doğu sınırını çizen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması⁵² gereğince o ayın sonunda Ahıska bölgesini terk etmek zorunda kalmıştır.⁵³ Bunun üzerine Ahıska'dan Anadolu'ya yeni bir göç hareketi gerçekleşmiştir. Göç edenlerin bir kısmı Kars'a bir kısmı da Muş'a yerleşmiştir.⁵⁴

b) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde Ahıska Türkleri

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da Çarlık dönemi sona ermiş, Komünist Sovyet dönemi başlamıştır. Ahıska topraklarının içinde bulunduğu Gürcistan'da yeni yönetimle beraber Abhazlar, Osetler ve Acara Müslümanlarına özerklik verilmiş ancak Ahıska bölgesinde yaşayan Türkler için durum farklı seyretmiş,

49 Ahıska bölgesinden göç edenlerin yerlerine Rus, Ermeni, Gürcü ve Yahudiler iskân edilmiştir. T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya ...* s.98.

50 1917 Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra Ahıska'da Amele ve Asker Hükümeti, 15 Kasım 1917'de de Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ın katılımıyla çoğu Gürcü ve Ermeni bakanlardan oluşan Maverayı Kafkas/Seym Hükümeti kurulmuştur. Bkz. T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya ...* s.98-99.

51 Ömer Faik, Mondros Mütarekesi ile beraber Ahıska'nın Gürcülerin eline geçmesinin ardından Ahıska Türkleri arasında siyasi örgütlenmeyi gerçekleştiren ve 11 Mayıs-4 Haziran 1918'de gerçekleştirilen Batum Konferansı'nda Ahıska'nın Türk egemenliğine geçmesi talebinde bulunan kişidir. Bkz. Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.31.

52 Moskova Antlaşması Madde 1'de Türk-Rus sınırı şöyle çizilmiştir: "İşbu anlaşmada Türkiye kavramı altında 28 Ocak 1920'de İstanbul'da Osmanlı Devleti Meclisi tarafından kabul edilen ve tüm dünya devletlerine basın yolu ile bildirilen *Misâki Milli sınırları içerisinde olan bölgeler kastedilmektedir. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı: Karadeniz'de bulunan Sarp köyünden başlayan hat Hedismita dağından geçip, Şavşat dağının su bölümü çizgisinden-Kanlı dağından Ardahan ve Kars sancaklarının kuzey idari sınırından devam ederek Arpaçayı ve Aras nehrinin talveğlerinden Aşağı Karasu'nun döküldüğü yere kadar gitmektedir*". Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Ahıska bölgesi, ismi bile geçmeden sınırın öte tarafında bırakılmıştır.

53 Y. Zeyrek, bu durumu "masa başı kayıplarından biri" olarak nitelendirmektedir. Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.41.

54 Moskova Antlaşması ile belirlenen ve günümüze kadar devam eden Ahıska'nın yasal statüsüne göre, eski Çıldır Eyaleti'ne bağlı konumdaki Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hirtiz, Çeçerek, Ahıska, Altınkale (Adıgön) Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti içinde, bir kısmı Acara'da olan Maçahel, Livane, Yusufeli, Ardanuç, İmerhev ve Şavşat Artvin, geriye kalan Oltu, Narman, Kamkhıs Erzurum, ve Posof, Çıldır ve Göle ise Ardahan sınırları içinde yer almaktadır.

Ahıska doğrudan Tiflis'e bağlanmıştır.⁵⁵ Gürcistan'ın yeni siyasi sistemine bağlı olarak Ağustos 1921'de "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Müslüman Ahalisi Şurası" kurulmuş ve başkanlığına Ömer Faik getirilmiştir.⁵⁶ Ömer Faik, bölge genelinde yaptığı incelemeler sonucu halkın içinde bulunduğu olumsuz şartları tespit ederek Devrim Komitesi Başkanı'na iletmış fakat herhangi bir sonuç alamamıştır.⁵⁷

Sovyet dönemi, Ahıska Türkleri için zor yılların başlangıcı olmuştur. Türk isminin kullanılması dâhil pek çok alanda zorluklarla karşılaşmışlardır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından 1920'lerde Gürcistan'da Sovyet idaresi kurulana dek Türk adı yaygın şekilde kullanıldığı halde Sovyet yönetimi kurulduktan sonra "Türk" kelimesini unutturma çabaları söz konusudur. Hatta 1924'te Stalin tarafından Şura Başkanı Ömer Faik'e milliyetini değiştirmesi ve Gürcü olması teklif edilmiştir.⁵⁸

1920'lerde Ahıska Türklerinin Türkiye ile ilişkilerinin kesilip Azerbaycan'la geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1926 yılı itibariyle Ahıska bölgesinde Azerbaycan Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁹ Öte yandan, Ahıska Türkleri kültürel baskıya maruz kalmışlardır. Üren'in belirttiği gibi, 1919-1921 döneminde bağımsız Gürcü devletinin izlediği asimilasyonist politika, Gürcistan'da Sovyet idaresinin kurulmasının ardından da sürmüştür.⁶⁰

1930'larda Ahıska Türkleri üzerindeki baskı iyice artmıştır. SSCB'nin milliyetler politikası gereği, yalnızca yönetim tarafından resmen tanınan halklara kendi dillerinde eğitim hakkı verildiği ve Ahıska Türkleri resmi anlamda tanınmadığı için Türk okulları kapatılmış, Ahıska Türkleri Gürcüce ve Rusça eğitim almak zorunda bırakılmış, bu dilleri bilmeyen öğrencilerin de öğrenimlerini bırakmaktan başka seçenekleri olmamıştır.⁶¹

1936'da alınan karar uyarınca, Ahıska Türkleri o tarihten itibaren Azeri olarak adlandırılmışlardır. Bu bağlamda, okullardaki eğitim dili de Azeri Türkçesi'ne çevrilmiştir. Bunun yanı sıra, Ahıska bölgesinde yaşayan Türklere Türk yerine

55 T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya ...* s.108.

56 Şura Başkanı önce I. Dünya Savaşı, ardından Bolşevik Devrimi sırasında Ahıska Milli Mücadelesini yürüten Ömer Faik Bey'dir (Numanzade).

57 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.43.

58 Age, s.43.

59 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, Berikan, Ankara, 2007, s.180.

60 Gelişmelerin kendilerini çok rahatsız etmesi üzerine Ahıska Türkleri, Ömer Faik başkanlığında bir heyet aracılığıyla en azından Acaristan Özerk Cumhuriyeti'ne katılma isteğinde bulunmuşlar ancak heyetin bu girişimi olumlu sonuçlanmamıştır. Bkz. M.F. Kızıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, İşıl Matbaası, İstanbul, 1955, s.88; akt. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.90.

61 Ç. Balım, A. Aydıngün, "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri", (Der. A. Kıran vd.) *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınevi, İstanbul, 2003; akt. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.91.

Azeri kimliği ve pasaportu verilmiştir. Bütün bunların neticesinde 1939 tarihli nüfus sayımında, önceki dönemlerde Türk gösterilen kişilerin çoğu Azeri olarak kaydedilmiştir.⁶²

Stalin'in milliyetler politikasını değiştirme kapsamında gerçekleştirdiği ve 1937'de zirveye ulaşan tasfiyeler Ahıska Türklerini de etkilemiştir. O dönemde pek çok Ahıskalı aydın tutuklanıp idam edilmiştir.⁶³ Ahıska Türkleri üzerinde git-tikçe artan baskılar Türkiye'ye göçü tetiklemiş, Anadolu'ya gelen Ahıskalılar daha çok Ağrı ve Muş'a yerleştirilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Sovyet yöneticiler, eski politikalarına geri dönmüşler, Ahıska Türklerini etnik köken açısından yeniden Gürcü olarak değerlendirmişlerdir. 1940 ve sonrasında okullarda Gürcü dili ve alfabesi kullanılmıştır. Bu yıllarda aynı zamanda Ahıska Türklerinin sürgün nedenleri de ortaya çıkmaya başlamıştır.

1944 Ahıska Sürgünü

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra, Almanya'nın SSCB topraklarına doğru harekete geçmesinden bir süre sonra,⁶⁴ savaş öncesinde askerlik yapmayan Ahıska Türkleri⁶⁵ silah altına alınmış ve SSCB adına savaşmak üzere Alman cephesine gönderilmişlerdir. Ahıska'da kalan yaşlı ve kadınlar, 1944 sürgünü esnasında kendilerini taşıyacak trenlerin demiryollarının yapımında görev almak üzere çağrılmışlardır. Yaptıkları demiryolları sayesinde Ahıska ile Gürcistan merkezi ve Rusya'nın pek çok bölgesi arasında doğrudan bağlantı sağlanmıştır.⁶⁶ Elbette ki yapımında emek harcadıkları demiryollarının ilk önce onları Ahıska topraklarından sürmek maksadıyla kullanılacağını düşünmemişlerdir.⁶⁷

62 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.91.

63 Tutuklanıp hapse atılan aydınlardan biri de Ömer Faik Numanzade'dir. Ömer Faik, "Türkiye Casusu" olarak zamanın Ahıska Emniyet Teşkilatı Müdürü Kabulov tarafından işkencelere tabi tuturulmuş, sonunda fırsatını bulup elini geçirdiği bardağı kırmış ve kırık cam parçasıyla damarını keserek intihar etmiştir. Bkz. B.Z. Avşar, Z. S. Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl... s.21.*

64 SSCB, Almanya karşısında avantaj kazanınca Ekim 1943 tarihli Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesini ilk kez gündeme getirmiş fakat müttefikler arasında konuya ilişkin uzlaşma sağlanamamıştır. 28 Kasım-11 Aralık 1943 tarihli Tahran Konferansı'nda konu yeniden gündeme getirilmiş ve durum konferans dönüştü Roosevelt ve Churchill tarafından İnönü'ye iletilmiş, İnönü "hayır" demek yerine hazırlanmak maksadıyla askeri yardım talep etmiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge (5. Baskı), Ankara, 1996, s.174.

65 Rus Çarlığı döneminde ve SSCB döneminde II. Dünya Savaşı'na kadar askere alınmayan Ahıska Türkleri onun yerine vergi ödemekle yükümlü kılınmışlardır. Bkz. Y. Zeyrek, "Ahıska ve Ahıska Türkleri", (Der. H.C. Güzel vd.) *Türkler Ansiklopedisi*, XX. Cilt, 2002, s.524; akt. D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...s.70.*

66 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...s.70.*

67 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde ...s.197.*

Demiryolu yapımının sonlarına doğru, Ahıska Türkleri ile ilgili, altında Stalin'in de imzası olan gizli bir karar alınmıştır.⁶⁸ Devlet Savunma Komitesi'nin 31 Temmuz 1944 tarihli, 6279 sayılı Kararı'nda şöyle denilmektedir:

“Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:

1. Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan Ahıska, Adıgen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye edilsin.

Tahliye, SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nce gerçekleştirilsin. SSCB Halk İçişleri Komiserliği (Yoldaş Beriya), tahliye işini gerçekleştirsin.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsi eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kapkacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

...”⁶⁹

Aslında sürgün olan ama resmi adıyla “tahliye” kararının diğer maddelerine bakıldığında, bu sürecin insanları mağdur durumda bırakmayacak biçimde planlandığı düşüncesi oluşabilir ancak görüşme yapılan Ahıska Türklerinin anlatılarından da görüleceği gibi, 14 Kasım 1944 gecesi askerler ve polisler köylere gelmişler ve insanlara 2-3 saat gibi kısa bir sürede hazırlanıp evlerini terk etmelerini emretmişlerdir:

“14 yaşında ben sürgün oldum. ... bizim evimizi de eylekene dedi ki ‘siz 1 ay Orta Asya’ya gidacaksınız bunda savaş olacak.’ Ama asker çok. Şeynen, Germany’nen Sovyet hükümeti vuruş vakti. II. Cihan vuruşu. Babalarımız, 18’den yukarı bir tane adam kalmadı. Hepsi savaşta. ... ihtiyar nene var, 2 tane toruni var ya 5 tane toruni var, oğli eskerde öldi, yok. Onlara da aftamatinen esker (eli silahlı asker) dedi ki ‘siz 10 dakkaya ha bu evi boşatacaksınız’, 10 dakika. Dakkayı düşünüyüersin emi? Bir dakika, 2, 3, 10 dakkada. ‘10 dakkada bu evden çıkacan, çıkmazsan atarım.’ (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

“Ben 6 yaşlarındaydım. Bizim köyümüz [Adıgön’e bağlı] böyle yüksekteydi, ha buradan yol geçiyirdi. Yol ki geçiyirdi, babam askerde, biz ordan biraz yukarıya çıkıyorduk ... Suda bekleden Amerika’nın arabaları, geçiyor, geçiyor sayıyorduk da bir günde 40-50 araba geçiyor. Bir hafta böyle

68 Y. Zeyrek, *Dünden Bugüne...*s.57-60.

69 Y. Zeyrek, *Dünden Bugüne...*s.57.

arabalar geçmeye başladı. ... Biz diyuruk ki nedir bu? ... Askerleri böyle doldurdu. Sonra gece saat 5'lerde gelip pencereden vuruyirler ki 'hazırlık görün, sizi Özbekistan'a sürgün edeceklar, hazırlık görün.' (**Askerler mi gelip sizi oraya süreceğiz dediler?**) Hele asker gelmemiş hele, kendimizin adamları yığılış yaptı dedi ki 'sizleri Özbekistan'a sürgün edeceklar, hazırlık görün'. 3 saat geçmezden bütün etrefi askeri koydu. ... Şimdi benim emmim var, benden büyük emmim, askere gitmemüştür. Onlan barabar yaşıyurduk, benim babam ama askerde. Şimdi hazırlık verdi emmim, bi şeylerni alıyır. Asker topladı, topladı a bize gelende, "çıkın, çıkın!" hiç bi şey alamaduk. Sonra anam ağladı, babamın resminü getirüp, şeye göster-tti, saldata, saldat demek oluyır asker. 'Benim kocam askerededür de hiç bi şey alamıyırım. Ama o Gürcü, Ermeni saldatı değil, Rus saldatı idi.' Sonra dedi ki "De ondan çapukçana bir çuval ununuzu alın". Aldı da arabaya yükledi, bütün mal mülk her şey köyde kaldı. Böyüüük harmana yığıldiler, daha ondan geri köye çıkmak yok. Arabalara bindirüp Agara diyen yere getirdiler. Orayaçan demir yolu gelmişti Agarayaçan. Orada o vagonlara hama harman herkeş doli. Aklıyani var, böğüreni var, malım kaldı, felanım kaldı..." (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

Bilinmeze doğru yola çıkan Ahıska Türklerinin yolculukları da kış şartlarında epey zorlu geçmiş, yolculuk sırasında tam anlamıyla bir insanlık dramı yaşanmıştır:

"44'üncü yılı sürgün olduk gelduk o yük vagonuyla. Öf kokuyurdu, ölüyurduk bir görüşüyorduk. Ha bu kaden penceresi var idi. Ama bir kitabın (masa üstünde duran kitaplardan eline bir kitap alıp gösteriyor) penceresi aha bundan hava alacaksın. Başka yeri yok açık. Bi de sabahtan sabaha bi böyüüük kazan mı diyursunuz sizde yimek, o kazanınen bir de böle tutardı kulpuni getirirdi bir kepçe size, bir kepçe bene, bir kepçe ona, kaç tütün (aile) ise, 7 tütün bir vagona gelduk. ... Yimek yok, içmek yok, hiç bi şey. ... " (K, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Özbekistan'dan emekli, Kocaeli-Gebze)

"Güz ayı, güz, savuk ay, ahırinci ay, en ahırinci ay, savuk ay, kış da indi. ... Kara kışta sürdiydi. İşte ahırki ayda sürdi. Vakti da her yer kar, mesela Rusya kar idi, Ukranyalar kar, savuk. Biz Orta Asya'ya gelsek pambuk düşürmek heç bi şey yok, kar basmış, kar yağmış her yer savuk. İşte onda trende gelmede çok adam öldi. Savuk, savuk oldi ya, çocuklar öldi, neneler öldi, çok adam hastalandı öldi, geldik Orta Asya'ya düş-tti, orada da yarısı kırıldı, savuk oldi ya kırıp gecike gitti. Açlıktan da savuktan da. Ölülerimizi vagonun penceresi var he böyle, pencereden

atıyordu, biz gizliyuruk ki nire gitsak ölümüzü oraya götürük da oraya da gömlerük. Gelurdu vagonu dolanurdu eskerler, gelürdü aftamat (silah) elinde, vagoni dolanurdu, bakardı ki ölü var mi yok mi? O pencereden öligini atardı dışarı, ölü gitti mi bakardin ki hele kurttur, ittir aç, yiyerler. Sen vagonun pencereden görüyürsin. Sen ney edecen, elinden ne gelür? Böyle çok ölümüz pencerelelerden atti, öldürdü çok. (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya'dan emekli, Kocaeli-Gebze)

Polian'ın belirttiği gibi, 25 tren katarının taşıdığı Ahıska Türkleri, üç hafta süren yolculuğun ardından Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a varmışlardır.⁷⁰ Sürgüne gönderilenler sadece Ahıska Türkleri değildi. İlk konvoyun ardından Acaristan'da yaşayan ve sayıları on bini bulan Türk, Kürt ve Hemşinlilerden oluşan bir grup da 25-26 Kasım 1944'te trenlere bindirilerek Orta Asya Cumhuriyetlerine sürülmüşlerdir. Ahıska bölgesinde boşalan köylere ise 1945'te yaklaşık otuz bin Hıristiyan Gürcü zorla iskân edilmiştir.⁷¹ Gürcülerin geldikleri yerlerdeki evleri ise geri dönmeleri için yıktırılmış, böylece Ahıska bölgesine temelli olarak yerleşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.⁷² Bu sayede bölge SSCB lehine temizlenmekle ve güvenilir unsurlardan arındırılmakla kalmamış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırının Türk-Müslüman demografik yapısı da değiştirilmiştir.⁷³

Sürgün kararını alan Devlet Savunma Komitesi'nin başka bir kararı uyarınca SSCB Halk İçişleri Komiseri Beria, 20 Eylül 1944'te ast makamlara bir uygulama emri kaleme almış, sürgünden sonra da uygulamanın sonuçlarını içeren raporu 28 Kasım 1944'te Stalin'e göndermiştir. Bu raporda, 6279 sayılı "Tahliye" Kararı'nda Halk İçişleri Komiserliği'nin 86.000 kişinin tahliye edilmesini emretmesine rağmen 91.095 kişinin tahliyesinin tamamlandığını yazmıştır. Sürgün edilen Ahıskalıların sayısına ilişkin olarak Rus, Batılı ve Türk araştırmacılar arasında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Sovyet resmi kaynaklarında dahi farklı rakamlar verilmektedir.⁷⁴ Sayılarla ilgili belirsizliğin nedeni, farklı kaynakların farklı rakamlar vermesinden çok savaşta askere alınan, ölen, sürgüne gönderilen ve sürgün yerlerinde hayatlarını kaybeden Ahıskalıların kısa süre içinde arka arkaya yaşadıkları kötü olaylardır.⁷⁵

70 P. Polian, *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, Central European University Press, Budapest, 2004, p. 155; akt. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.97.

71 T. Trier, G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik, *Meskhethians: Homeward Bound...*, European Centre for Minority Issues-Caucasus, Georgia, 2011, p. 12.

72 N. Kopuzlu, "Nereden Nereye Geldik", *Bizim Ahıska Dergisi*, No.4, 2005, s.6; akt. D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...*s.72.

73 A. Aydın, "Ahıska (Meskethian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?", *The International Journal of Human Rights*, 6(2), 2002, p.49; S. Kolukırık, "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma", *Bilgi*, 59, 2011, s.168.

74 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.97; M.N. Sezgin, K. Ağa, *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu*, Ankara Çalışmaları, ASAM, Ankara, 2003, s.16.

75 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...*s.73.

Peki Ahıska Türkleri neden sürgün edilmişlerdir? Resmi belgelere göre, “sınır güvenliği”ni sağlamak sürgünün temel gerekçesidir.⁷⁶ Sovyet yetkililerince Ahıska Türklerine sürgünün geçici olduğu, kısa süre içinde evlerine geri dönebilecekleri ve Alman ordusuna karşı can güvenliklerinin sağlanması amacıyla bu tedbirin alındığı söylenmiştir. Ancak şu bir gerçektir ki sürgün tarihinde Alman orduları geri çekildikleri ve aslında Ahıska'nın hiçbir zaman Alman işgaline uğramadığı için böyle bir tedbire gerek bulunmamaktadır. Dahası “Türkiye-Gürcistan sınırından itibaren 85 km genişliğindeki bir alan, Türkiye'ye komşu olmasından dolayı stratejik bir alan kabul edildiğinden onların girişine yasak ‘özel bir bölge’ olarak ilan edilmiştir”.⁷⁷ Bu yüzden de sürgünün gerçekleştiği 1944'ten 1956'ya kadar Ahıska Türklerine Ahıska'ya geri dönüş izni verilmemiştir.

Sürgün kararının dikkat çeken noktalarından biri de sürgün edilecek gruba Türk, Kürt ve Hemşin denilmesidir. Yukarıda belirtildiği gibi, 1936'da alınan devlet kararı uyarınca Ahıska Türkleri Azeri olarak adlandırılmaya başlanmışlar, ancak 1940 yılında tekrar Gürcü olarak değerlendirilmişlerdir. Yine de bu değişim onları sürülmekten kurtaramamıştır. Ahıskalıların sürgün için yeniden Türk yapılmalarına ilişkin olarak Wimburs ve Wixman'ın iddiasına göre, bu değişimin maksadı belli bir suçlamaya dayanak oluşturmaktır.⁷⁸ Sezgin ve Ağacan'a göre ise, Azerbaycanlı tanımı içinde yer alanların tamamını sürgüne göndermekten kaçınma ve Azerbaycanlılardan gelecek tepkiyi önleme bu değişimin asıl nedenidir.⁷⁹

Gerçekte herhangi bir resmi suçlamanın dayanak oluşturmadığı sürgünün esas nedenine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre, Ahıska Türklerinin Türkiye ile sınır bölgesindeki varlıkları Stalin açısından tehdit unsuru idi, zira Stalin, sınırdaki Türk nüfusun güvenlik nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti ile işbirliği yapabileceği kaygısını taşımaktaydı. Başka bir neden, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasına Ahıska Türklerinin mâni oluşturma olasılığıdır.⁸⁰ Son

76 Sınır güvenliği gerekçesinin arkasında Ahıska Türkleri'nin "...Türkiye'deki akrabaları ile ilişki kurmak, sınır kaçaklığı, Türk ajanlarına yardım ve yataklık etme ..." yatmaktadır. Bkz. E. İzzetgil, "Stalin Sürgünlerinin Jeopolitiği", 3. *Türkistan Kurultayı - Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri: Göç, Sürgün ve Kimlik*, Kastamonu Üniversitesi Yayını, Kastamonu, 3-5 Ekim 2018, s.114.

77 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.100.

78 S.E. Wimburs, R. Wixman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketaya Türkleri" (Çev. E. Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, 1987, s.1515; akt. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.100.

79 Sezgin, K. Ağacan, *Dünden Bugüne ...* s.14.

80 Rusya'nın bu politikasının önündeki tek engel Ahıska Türkleri değildi. Batı ve Güney Kafkasya'da yaşayan Türk/ Türk dilli/Müslüman halklarının tümü engel olarak görülüyorlardı ve olabildiğince uzağa taşınmaları gerekiyordu Bkz. S. E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Curzon Press, Richmond, 2001, p. 171; akt. A. Aydingün, İ. Aydingün, *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk, Ulusötesi Aileler*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2014, s.43.

sebepten ise, Stalin'in Türkiye üzerindeki Sovyet tesirini arttırma suretiyle Boğazları kontrol altına alma ve Ardahan ve civarını ele geçirme isteğidir.⁸¹

Sürgünün ertesinde Kafkasya, Sovyet idareciler tarafından tam manasıyla bir tampon bölge haline getirilmiştir. Sürgünden yıllarca önce, I. Dünya Savaşı'nın ertesinde Zengezur bölgesi Ermenistan'a verilmek suretiyle güneyde yer alan "Müslüman Koridoru" kapatılmıştır.⁸² 1944'te Ahıska Türklerinin sürgünüyle beraber de "Turan Güzergâhı" şeklinde tanımlanan kuzeydeki boşluk kapatılmış, böylece Kafkasya tampon bölgeye dönüştürülmüştür. Bundan sonra da Sovyet yönetiminin, milliyetler politikası kapsamında Ahıska Türklerine yönelik asimilasyonist⁸³ uygulamaları hız kazanmıştır.⁸⁴

1956 Yılına Kadar Sürgünde Yaşam

Ahıska Türkleri ile birlikte başka halklar da sürülmüşlerdir. Ancak Ahıska Türkleri kendilerine ait özerk bir idari birime sahip olamadıklarından ötürü resmi şekilde "tanınmamışlar" ve dolayısıyla anavatanları olan Ahıska bölgesine geri dönüş hakkını elde edememişlerdir. Hatta Ahıska Türklerinin sürgünü 1968'e kadar ne uluslararası camia ne de SSCB'de yaşayan çoğunluk tarafından bilinmiştir.⁸⁵

1944 kışının ortasında zor koşullar altında yapılan yolculuğun ardından Orta Asya'ya ulaşan Ahıska Türklerinin Özbekistan'ın Semerkant vilayetinden Kazakistan'ın Alma Ata şehrine kadar uzanan bölgeye dağıtıldıkları, ağırlıklı olarak Özbekistan'ın eyaletlerine yerleştirildikleri görülmektedir. Özbekler, Ahıskalıları korku içinde karşılamışlardır, zira Ahıskalılarla ilgili kendilerine yanlış bilgiler verilmiştir. Buntürk'ün belirttiği gibi, merkezi Moskova'da olan bazı propaganda grupları, Ahıska Türklerini "halk düşmanları" ve "insan eti yiyen toplum" şeklinde etiketlemişler, dolayısıyla hem Özbekler hem de sürüldükleri bölgelerin yerli halkları tarafından dışlanmışlardır.⁸⁶ Ahıskalıları aleyhinde yapılan propaganda o kadar etkili olmuştur ki onları taşıyan trenler istasyonlara yaklaşırken yerli halklar korkuları nedeniyle vagonlara dâhi yaklaşmamışlardır. "Vagonlardan indirilen halk haftalarca açıkta

81 "Stalin döneminin en dikkat çekici uygulamalarından biri, Türkiye sınırlarındaki bütün Slav ve Ermeni olmayan halkların sürülerek yerlerine Rusların, Ermenilerin veya Ukrainerlerin yerleştirilmiş olmasıdır" A. Aydingün, İ. Aydingün, *Ahıska Türkleri* ... s.43.

82 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.101.

83 Asimilasyon, farklı etnik mirasa sahip olan bireylerin veya grupların toplumun başat kültürüne absorbe edilme sürecidir. Bkz. Encyclopaedia Britannica, "Assimilation", <https://www.britannica.com/topic/assimilation-society>, Erişim: 31/05/2019.

84 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.101.

85 A. Aydingün, İ. Aydingün, *Ahıska Türkleri* ... s.47.

86 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde ...* s.223; D. Ranard (der.), *Meskethian Turks: An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences*, Centre for Applied Linguistics, Washington D.C., 2006, p.7.

tutulmuş”,⁸⁷ sonrasında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın çeşitli eyaletlerine gönderilmişlerdir. Yerli halkın korkuları daha sonra geçmiştir:

“(Özbekler sizi nasıl kabul ettiler?) Kabul etmeye, güzel kabul ettiler, desem ki böyle götürdüler ev verdiler, koydiler, soba verdiler hama sokağa çıksan senden kaçırırlar. (Özbekler sizden korkuyor muydu?) Özbekler, sokağa çıksan, onlara netehür [nasıl] düşündürmüşler? Bunlar adam yerler mi? Kimdir, düşman mi? Netehür bildirmişseler ona korkuyurlar. 1 hafta 10 gün kaldık, ramazan vakti, bizim büyükler işitti ki heh ezan okunuyur, o da gizli, esker yok, büyükler başladı yavaş yavaş bunlara karışmaya, onlar da Hanefi. Barabar yavaş yavaş namaz kıldı. Sonra sonra sonra dil düşündük bir güzel yola gitti, bir güzel yaşaduk ...” (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

Sovyet yöneticiler, Ahıskalıları sürgüne gönderdikleri bölgelerde “özel yerleşim yerleri” oluşturmak suretiyle sıkı kurallı bir kamp hayatı yaşamaya mecbur bırakmışlardır.⁸⁸ Bu durum 1956'ya kadar devam etmiştir. Örneğin, oturdukları köyden ayrılmaları, akraba ziyareti için komşu köye gitmeleri, gençlerin başka köyden evlenmeleri yasaklanmıştır. Ailelerin 15 yaşına gelen her üyesi, köyden ayrılmadığını kanıtlamak amacıyla her hafta köy muhtarlığındaki iş ve ilçe polis müdürlükleri tarafından kontrol edilen göçmen imza listesini imzalamakla yükümlüydü. Bunun maksadı, göçmenlerin iskân edildikleri yerlerden kaçmalarını engellemektir.⁸⁹ 1954 yılı itibariyle aile bireylerinin imza atma zorunlulukları ortadan kaldırılmış ancak yine de yerleştirildikleri köy dışında serbestçe dolaşmalarına izin verilmemiştir. Bu askeri rejimi görüşmeciler şöyle paylaşmaktadırlar:

“(Özbekistan'da siz bir rayonda [eyalet] yaşıyorsunuz, öbür rayona gitmek yasak mıydı?) O yasaktı kızım. Her 10 adama bir adam başçı idi. Eğer gençler bir yere misafirluğe gider, 10 günden sonra yoktur, o büyüğü yani başçıyı türmeye [hapse] kapatıyordu. (Hapse atıyorlar?) Hapse atıyor seni kızım. O da mal gibi bakıyor bize. Her gün su akıyordu ki bakıyurdu gitmesin diye. ... Olmayacak, yerde sen 10 adamın başcısın da. 10 adam kolluyuruk, seni görüyor. '56ncı yılaçan Sovyet böyle kol koydurmuşur [kimlik vermiyor], imza çaktırıyır. Askere almıyirdi.” (E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, Bursa)

87 Age, s.7.

88 T. Trier, A. Khanzhin, “Introduction”, (Der. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, p.3.; E. Chikadze, “A Troubled Home: Seeking Security, Stability and Community in Uzbekistan”, (Der. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, p.117.

89 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde ...* s.224; T. Trier, G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik, *Meskhetians: Homeward...* p.14.

“İndi [şimdi] bizim onda kamindat [polis] min oldi, hükümet, polis var ki, kamindat diyirler misal bizim bir rayona bir niç köy, bir rayondur. O kamindat her ay gelür, bu kağat, bu forma birden başlıyrlar kağat var, hamımızın (hepimizin) adi yazılı, buraya da imza atarsın. 20 yıl ben bu rayondan başka rayona gitmem. ‘54’e kadan böyle. ‘54’te polis, doktor, öğretmen, hükümet adamlari azad oluyur. ‘56’da da hepisi. ‘54’te inanuklu adamlar, siz muallimsiz e şey öğretmen, sizi, o doktordur oni, ben polisim beni hükümetin adamalarını, ‘54’te azad etti. ‘56’da da hepsini. (Azad edince başka yere gidebiliyor musunuz?) Gidebiliyor. Eger siz o ‘54, ‘56’ya çan gidecek olsanız, 20 yıl içeri atardı.” (E, 83, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

Oniki yıl boyunca süren kamp hayatı boyunca Ahıskalılara bir kimlik ya da onların var olduklarına dair herhangi bir belge de verilmemiştir. Bu dönemin sonunda ise, geçici bir beyaz renkli “pasaport” verilmiştir. Fakat bu pasaportla aynı eyalet içinde seyahat bile mümkün olmadığından ötürü pasaport işe yaramamıştır.⁹⁰

Kurallar çalışma hayatı için de geçerliydi ancak bunların Sovyet sosyalist sisteminin genel kuralları olduğunu belirtelim. Dolayısıyla, kurallara yerli halk da tabiydi. Merkezi sosyalist plana dayalı bir ekonomiye sahip olan SSCB’de tarım, önemli ekonomik etkinliklerin başında yer almaktaydı. İktisadi anlamda faal nüfusun bir bölümünün çalıştığı tarımda, temel işletme şekilleri kolhoz (kolektif tarımla uğraşan birlik) ve sovhozlardı (devlet çiftlikleri).⁹¹ Ahıska Türkleri de yerliler gibi kolhoz ve sovhozlarda çalışmışlardır:

“Anam geldi, gitti çalışmaya böle pakta. Pambuk diyiriz biz siz pamuk diyirsiniz, pamukta çalıştı anam, beni de peşine götürüyordu, dedi ki sen ha burda otur... bir ağacın dibine oturtturirdi, giderdi, gitse biraz uzaklaşsa ben de peşine giderdim, gelürdüm, eyle eyle çalıştı bizi bakti anam. ... pambuku o vakıtta elilen ekiliyirdi, traktör mraktör yok idi toprak başına, sonradan sonradan çıktı onlar...” (K, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Yurtdışından emekli ama maaş alamıyor, Kocaeli-Gebze)

“Her köy kolhoz idi, hükümetindi, hiç kimsenin evi yoktu. ...Hükümet gelirse 7 aileye bir sot, 7 ev yeri, veriyirdi de agalatın da odur, şeyin de odur. Hükümet başka bir şey yoktur. O senin de değül de şimdi de ev de

⁹⁰ Age, s.225.

⁹¹ Kolhozlar, devlet kontrolü altında tarımsal üretim yapan kolektif çiftliklerdir. 1917 Devrimi’nin hemen ertesinde, zengin toprak sahiplerinin topraklarına el konulması amacıyla kurulan sovhozlar tamamen devlet eliyle işletilen çiftliklerdir. Sovhozda, üretim araçları bütünüyle devlete ait olduğu için, toprağın sahibi devlettir ve orada çalışan kişiler ücret karşılığı çalışmaktadır. Bkz. M. Turan, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 2011, s.317-319.

hökümetindir. Sonra zenginlesen bi şey ev yapşan hükümet gelip seni verir gene 7 sot yani yarım onda ekersin yani onda ev yapşarsın. Hükümetsiz bir yer alamazsın, devletindir... (Özbekistan'da hep aynı yerde mi yaşadınız siz, aynı rayonda mıydınız hep?) Yok. Hem bu reyondayduk hem Kırgızistan'da işliyirdik hani taranı da Kırgızistan'da kızım. Yazda gidiyirdik tarana, kışta Özbekistan'a geliyirdik. Taran eşiyurduk ya, kök. Kök Kırgızistan'da. Boya ondadır. (Hı kök boyası için. Kök boyası çıkartmaya Kırgızistan'a gidiyordunuz.) Kök boyası Kırgızistan'dadır. Bundan oraya götürüyirdi Özbekistan. Zavot (fabrika) Kırgızistan'ın içindedir Cellabad'dadır yani Özbek ilen Kırgızın ortasındadır. Onda eşiyurduk, ordan oraya geliniyirdi hee. Taranın fabrika ondadır kızım.”
(E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, Bursa)

Son olarak Ahıskalıların çoğunluğunun sürgüne gönderildiği Özbekistan'da yerli halkla sosyal ilişkilerine de değinmek yerinde olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, kendilerine kasıtlı olarak verilen yanlış bilgiler yüzünden Özbekler, önceleri Ahıskalılardan korkmuşlar fakat onları tanıdıkça bu korkunun yersiz olduğu ortaya çıkmış ve Ahıska halkıyla kaynaşmışlardır. Böylece ilişkiler de iyi şekilde sürmüştür. Bu durum, Ahıskalıların anlatılarında şöyle yer bulmaktadır:

“Biz çorap dokumayı biliyurduk, he öyle bi şeyler dokuma, şimdi onlar getiriyirdi yoğurt veriyirdi, yemek veriyirdi biz de onlara onları tokup (dokuyup) veriyurduk onlarla iyle oldu ki çok güzel oldu onlarlan aramız güzel. Biz birbirimizle kavuşmaya başladuk onlarla. Onlar dedi ne güzel böyle insanlarla. ...Özbekler'inen de o derece hiçbir sıkıntı yani bir şey olmadı, onlar bizden çok memnun idi bizlerden, onlarlen geldi gitmemiz, düğünümüz, ezanimiz biribirine çok yakın idi. Onlardan da çok bi şey öğrenduk. Onların da sofraları böyle iyi, insanlıkları var idi. Kötü hiçbir bi şey yok idi.” (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

“Ekserlik bittikten sonra gelduk yerimize, orda yaşaduk ne kadar güzel yaşaduk, diyem ki öyle bir yok. Milletinen, halkinen, her millet katma karışık böyle nasıl burda öyle onda da.” (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

Sonuç

Ahıska Türkleri, SSCB'nin milliyetler politikasının Stalin döneminde yön değiştirmesi sonucunda II. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru sürülen yedi halktan biri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sürgünün nedenlerine ilişkin olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kesin şekilde bilinmemekle birlikte SSCB'nin Türkiye üzerinde gerek askeri gerek siyasi açıdan avantajlı konum elde etme ve bu

bağlamda Türkiye’ye yapılacak olası bir müdahale durumunda Ahıska bölgesinde yaşayanların SSCB’ye karşı Türkiye’yle işbirliği içinde hareket etmelerini engellemek istemesi sürgün kararının esas nedeni olarak görülebilir. Sovyet yönetimine göre 14 Kasım 1944’te Ahıskalıların bölgeden “tahliye” edilmeleriyle – şartlara bakılacak olursa sürgüne gönderilmeleriyle – jeostratejik anlamda kritik öneme sahip bir bölge, “bağlılığından şüphe duyulan” gruptan temizlenmiş, bu sayede Anadolu ile Türki cumhuriyetler arasındaki bağlar kopartılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında görüşülen Ahıskalıların anlatılarında gördüğümüz gibi, sürgün gecesi köylerine gelen askerler ve polislerin emriyle çok kısa sürede hazırlanıp, yanlarına aldıkları biraz eşyayla evlerini terk etmişlerdir. Yolculuk oldukça zor şartlar altında yapılmış, açlık ve soğuktan çok sayıda kişi yaşamını yitirmiş, Ahıskalılar ölüleri vagon pencerelerinden atmak zorunda kalmışlardır.

Stalin, gönderilecekleri Orta Asya topraklarında kardeş Türk halkları arasında asimile olacakları varsayımıyla Ahıska Türklerini sürme kararını vermiştir. Fakat görüşmecilerin de belirttikleri gibi, yanlış bilgilendirme yüzünden yerleştirildikleri eyaletlerin halkı tarafından korku içinde karşılanan ve dışlanan Ahıskalılar 1956’ya kadar kamp hayatı yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Örneğin, yerleştirildikleri eyaletten başka yere gitmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca kendilerine kimlik veya var olduklarını kanıtlayıcı belge de verilmemiştir. Daha sonra verilen beyaz “pasaport” ise eyalet içi seyahate bile olanak vermediğinden ötürü işlevsel olmamıştır. Sürgüne gönderildikleri Özbekistan eyaletlerindeki (rayon) yerli halkla ilişkilere bakıldığında ise, yerli halkın ilk başta Ahıskalıları dışladıkları ama onları tanıyınca dışlamayı bıraktıkları ve iki halk arasında ilişkilerin iyi biçimde sürdüğü görülmektedir. Ahıskalılar, kamp hayatı yaşadıkları süre zarfında asimile olmak bir yana Türk kimliklerini pekiştirmiş ve her türlü zorluğa göğüs germişlerdir. Sürgünün ertesinde Ahıskalılar, gönderildikleri yerlerde kendilerini Ahıska Türkü olarak tanımlamış, vatanları olan “Ahıska” toprakları hem Ahıska kimliğinin vazgeçilmez parçası hem de geri dönüş mücadelesinin birleştirici simgesi haline gelmiştir. Kamp döneminin sona erdiği 1956’da başlatılan vatana dönüş mücadelesi Sovyet yönetimini rahatsız etmiş ve yönetim mücadelenin her geçen gün artan etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bunun için Ahıska Türklerinin zorla Müslüman yapılmış Gürcüler oldukları ileri sürülmüş ve böylece Ahıska Türklerinin etrafında birleştikleri Türklük anlayışını silme çabası içine girilmiştir. Kendilerini Müslüman Gürcü olarak kabul etmeleri için çeşitli teşvikler verilen Ahıska Türklerinin büyük çoğunluğunun bu durumu kabul etmedikleri ve kendileri gibi sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarını örnek alarak, örgütlü bir biçimde mücadelelerini sürdürdükleri görülmektedir. Kırım Tatarları amaçlarına ulaşmışlar ve Kırım’a dönüş hakkına kavuşmuşlardır. Ancak Ahıska Türkleri maalesef bugün dahi Ahıska’ya geri dönüş hakkını elde edememişlerdir.

Kaynakça

- Appleby, I. 'Uninvited Guest In The Communal Apartment: Nation-Formation Processes Among Unrecognized Soviet Nationalities', *Nationalities Papers*, 38 (6), 2010, pp.847-864.
- Avşar, B. Z. Z. S. Tunçalp. *Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 73, Ankara, 1994.
- Aydınğün, A. İ. Aydınğün *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk, Ulusötesi Aileler*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2014.
- Bayraktar, R. "Sovyetlerin Milliyetler Politikası ve Ahıskalı Türkler", *DEÜİFD*, XXXV, 2012, s.223-248
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, *Dünya Mültecilerinin Durumu*, BMMYK Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1997
- Britannica Academic Edition, "Exile and Banishment (law)", <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198072/exile-and-banishment/>, Erişim: 24/05/2018.
- Buntürk, S. *Türk-Rus Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, Berikan, Ankara, 2007.
- Chikadze, E. "A Troubled Home: Seeking Security, Stability and Community in Uzbekistan", (Ed. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, pp.116-171.
- Conquest, R. *Soviet Nationalities Policy in Practice*, The Bodley Head, Great Britain, 1967.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly, "Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights", Recommendation 1201 (1993), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235>, Erişim: 31/05/2019.
- Encyclopaedia Britannica, "Assimilation", <https://www.britannica.com/topic/assimilation-society>, Erişim: 31/05/2019.
- Encyclopaedia Britannica, "Federalism", May 2, 2019, <https://www.britannica.com/topic/federalism>, Erişim: 31/05/2019.
- Encyclopaedia Britannica, "Chauvinism", <https://www.britannica.com/topic/chauvinism>, Erişim: 31/05/2019.
- Globalsecurity.org, "Nationalities Policy Under Stalin" <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>, Erişim: 11/11/2018.
- Halliday, F. "Three Concepts of Internationalism", *International Affairs*, 64 (2), Fall 1988, pp.187-198.
- Hasanoğlu, İ. "Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/1 Winter, 2015, s.311-340.
- İzzetgil, E. "Stalin Sürgünlerinin Jeopolitiği", 3. *Türkistan Kurultayı - Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri: Göç, Sürgün ve Kimlik*, Kastamonu Üniversitesi Yayını, Kastamonu, 3-5 Ekim 2018, s.105-119.
- Kutluay, H. "Özerkliğin Anlamı ve Kapsamı", 16 Kasım 2016, <https://www.makaleler.com/ozerklik-nedir>, Erişim: 31/05/2019.
- Mursül, D. *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla Gelen Ahıska Türklerine Yönelik Göç Yönetimi Stratejisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

- Sağır, A. *Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri – Ulupamir Kırgızları Örneği* -, Nobel: Ankara, 2012.
- Sander, O. *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara: İmge, 5. Baskı, Ankara, 1996.
- Sezgin, M.N., K. Ağan. *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu*, Ankara Çalışmaları, ASAM, Ankara, 2003.
- Taşdemir, T. *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Terrell, R. "Soviet Nationality Policy and National Identity in the Transcaucasian Republics: Drawing Together or Tearing Apart?", REEI MA Paper, 1993.
- Trier, T., G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik. *Meskhethians: Homeward Bound...*, European Centre for Minority Issues-Caucasus, Georgia, 2011.
- Trier, T., A. Khanzhin, "Introduction", (Ed. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, pp.1-39.
- Turan, M. "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 2011, s.307-332.
- Üren, M. *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, Nobel Bilimsel Eserler, İstanbul, 2016.
- Wierzbicki, A. "Ethnicity and Power in the Soviet Union", *Post-Soviet Issues*, 4(3) 2017, pp. 240-255.
- Zeyrek, Y. *Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü*, Türk Federasyon Yayınları – 2, Frankfurt, 1995.
- Zeyrek, Y. *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- Zhemukov S. ve Ş. Aktürk, "The Movement Toward a Monolingual Nation in Russia: The Language Policy in the Circassian Republics of the Northern Caucasus", *Journal of Caucasian Studies*, September 2015, Vol. 1, No. 1: 33-68.